

TRADITIONAL COLLECTION OF WILD PLANTS AS SUPPORT FOR WEAK REGIONS

TRADICE SBĚRU ROSTLIN JAKO PODPORA SLABÝCH REGIONŮ

Žitňáková J.¹, Vaishar A.¹, Gežová V.²

¹Department of Applied and Landscape Ecology, Faculty of Agronomy, Mendel University in Brno, Zemědělská 1/1665, 613 00 Brno, Czech Republic

²Department of Crop Science, Breeding and Plant Medicine, Faculty of Agronomy, Mendel University in Brno, Zemědělská 1/1665, 613 00 Brno, Czech Republic

E-mail: jana.zitnakova@mendelu.cz, antonin.vaishar@mendelu.cz

ABSTRACT

Our objective was to compare geographical characteristics, structure of settlement, economy, historical characteristics, composition of population on the demographic, social and economic level, unemployment rate, job opportunities and also activities for conservation of local traditions and building local communities. The paper deals with the partial conclusions of the social-economic analysis, questionnaire survey and field study within the project Traditional and wild. Four regions were selected within the South Moravian Region. At first the definition of these areas through literature, maps and statistical data was created. This was followed by field study in the regions, on the basis of which information obtained before have been modified or added. The interviews were conducted with the representatives of municipalities and the questionnaire survey with residents. All regions are losing population, population is aging and there is a high unemployment rate. People have to commute to work even over long distances. The preliminary results of the questionnaire survey show, that the majority of the respondents still use plants to prepare meals, drinks and for treatment and decorative purposes. People at least occasionally collect the plants in nature. People received the information about these plants from literature or from their grandparents. People have very positive attitude to collection of wild plants and they would like to know more new information about it. The most popular recipes for homemade products are honey of dandelions, syrup of plantain or of elderflower, stuffing and spinach of nettle and rosehip tea. The existing research shows, that in the regions, where the traditions are preserved, there is a strengthened regional identity among people and it leads to the establishment of local communities. Then these groups are able to organize various regional events, which contribute to the visibility of the region. Based on attendance of these events financial support (for example in form of voluntary admission or buying local products) begins to generate in the region.

Key words: the South Moravian Region, Traditional and wild, microregions

Acknowledgments: This paper arose within project „Promoting traditional collection and use of wild plants to reduce social and economic disparities in Central Europe“ implemented through the CENTRAL EUROPE Programme co-financed by the ERDF, No. 3CE361P4.

ÚVOD

Příspěvek se věnuje dílčím výsledkům socioekonomické analýzy, dotazníkového šetření a terénního výzkumu v projektu Traditional and wild, který je realizován v rámci programu Central Europe a je spolufinancován z Evropského fondu pro regionální rozvoj. Řešení projektu probíhá v období květen 2011 až duben 2014.

Projekt Traditional and wild se mimo jiné zabývá několika otázkami, které přímo souvisí s životem na venkově. Jedny z nejdůležitějších otázek, které byly stanoveny, se ptají, zda lidé žijící na venkově, i v dnešní době, stále umí rozpoznat, jaké poklady jim příroda poskytuje, zda může zachování místních kulturních tradic znamenat nějaký ekonomický přínos a zda mohou být kultura a rostliny vůbec v nějaké souvislosti.

Využívání volně rostoucích rostlin je spojeno s lidstvem a jeho vývojem již po staletí. Sběr a využití volně rostoucích rostlin bývala běžná činnost, která byla součástí práce lidí v zemědělství. Po 2. světové válce se začalo stále více výrobků dostávat do obchodů, kde si lidé mohli čaj, koření a podobné produkty jednoduše koupit, takže navštěvovat přírodu přestávalo být nutné. V současné době již nakupujeme potraviny v supermarketech a medicína je podřízena nadnárodním farmaceutickým společnostem. V důsledku toho tedy došlo ke zmenšení přímého kontaktu člověka s přírodou a k omezení sběru volně rostoucích rostlin jako přírodních léčiv a potravin.

Jedním z hlavních cílů projektu je chránit a rozvíjet upadající kulturní dědictví, jež se týká znalostí o volně rostoucích rostlinách, předávaného z generace na generaci. Snahou je podpořit regiony s vysokou nezaměstnaností, kde lidé mohou zkusit prodávat to, co sami již léta pro sebe vyrábějí a tím zlepšit svoji ekonomickou situaci. I současná krajina dává dostatek příležitostí ke sběru, ale je třeba se naučit postupovat šetrně. Nevhodný či necitlivý zásah by vedl k ohrožení jednotlivých druhů na jejich přirozených stanovištích. Záměrem není vybudovat masovou produkci, ale ukázat určitou možnost přivýdělku seniorům, ženám na mateřské dovolené i etnickým menšinám.

Jako případová studie byl vybrán Jihomoravský kraj, ale jelikož venkov zde je velmi diferencovaný především v závislosti jednotlivých částí od města Brna, byly vybrány čtyři mikroregiony představující dva typy periferního venkova. Mikroregiony Malá Haná a Nedvědice jsou příklady regionu na vnitřní periférii a mikroregiony Vranov nad Dyjí a Hornácko jsou příklady pohraničních oblastí. V rámci těchto mikroregionů byly vybrány dvě obce s více než 100 a méně než 500 obyvateli. Mikroregion Malá Haná zastupují obce Uhřice a Úsobrno, obce Pernštejnské Jestřábí a Křížinkov byly vybrány na Nedvědicku, na Vranovsku jsou to Lančov a Zálesí a region Hornácka zastupují obce Kuželov a Malá Vrbka.

MATERIÁL A METODIKA

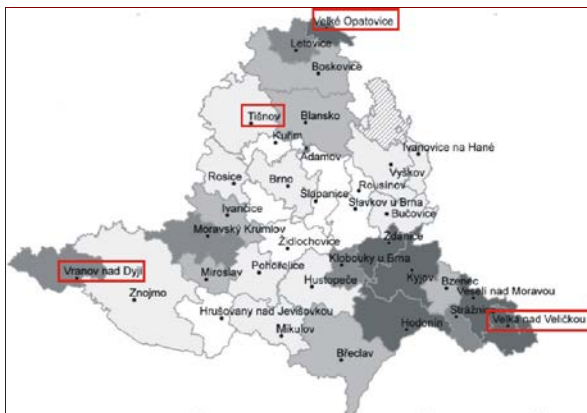
V projektu bylo využito především dostupné literatury k jednotlivým regionům, uskutečnilo se terénní šetření a fotodokumentace vybraných oblastí, byly vedeny rozhovory s představiteli vybraných obcí o sociální, kulturní i ekonomické situaci v obci a jejím okolí. Pro potřeby socioekonomické analýzy byla použita statistická data Českého statistického úřadu, popř. údaje od místních institucí.

Nejdříve probíhaly práce na vymezení daného regionu pomocí literatury, mapových podkladů a statistických dat. Poté následovaly práce v terénu, na jejichž základě byly dosavadní získané informace upraveny či doplněny.

VÝSLEDKY A DISKUZE

Sledované oblasti se vyznačují vysokou mobilitou obyvatel, nedostatečným počtem pracovních míst, dojížděnkou za prací, vyšší mírou nezaměstnanosti, nižší vzdělanostní strukturou obyvatelstva, záporným migračním saldem a relativně špatnou dopravní dostupností.

Obr. 1 Mapa Jihomoravského kraje s vybranými regiony (<http://www.rrajm.cz/>)

Následující tabulka ukazuje napojení na lokální a regionální centra v rámci vybraných mikroregionů. Podstatná je dostupnost regionálních center, kde se mimo jiné nachází významnější nabídka pracovních míst.

Obr. 2 Vzdálenost místních a regionálních center (zpracoval A. Vaishar)

	Místní centrum		Regionální centrum		IDS JMK Spoje (pracovní dny) alespoň
	km	min	km	min	
Malá Haná	18	23	57	54	20
Nedvědice	16(13)	22(15)	41	48	13
Hornácko	16	16	95(54)	87(63)	17
Vranov nad Dyjí	22	25	89(73)	79(66)	8

Obrázek 3 ukazuje tabulku demografického vývoje v jednotlivých regionech. Ve třech regionech se počet obyvatel trvale snižuje. Pouze Nedvědiccko se nachází v kladných hodnotách. Vnitřní periferie vykazuje lepší situaci než pohraničí. Nízký přirozený přírůstek na Vranovsku by mohl být stále důsledkem etnické výměny obyvatel po 2. světové válce.

Obr. 3 Demografický vývoj ve vybraných mikroregionech v letech 2006 – 2010 (data ČSÚ, zpracoval A. Vaishar)

Mikroregion	Sřední stav populace	Přirozený přírůstek	Migrační přírůstek	Celkem
Velké Opatovice	6 177	-2.75 ‰	-7.12 ‰	-9.87 ‰
Nedvědice	6 681	-1.00 ‰	+36.52 ‰	+35.52 ‰
Hornácko	8 298	-15.43 ‰	-9.76 ‰	-25.19 ‰
Vranov nad Dyjí	5 262	-4.18 ‰	-13.30 ‰	-17.48 ‰
BRNO	-	+6.44 ‰	+6.07 ‰	+12.51 ‰

Všechny mikroregiony vykazují příznaky stárnutí. Tato statistická data však mohou být ovlivněna například umístěním domu pro seniory či pro mládež. Index stáří vyjadřuje, kolik je v populaci obyvatel ve věku 60 let a více na 100 dětí ve věku 0-14 let.

Obr. 4 Věková struktura populace k 31. 12. 2012 (data ČSÚ, zpracoval A. Vaishar)

Mikroregion	0 - 14	15 - 64	65 a více	Index
Velké Opatovice	899	4 300	966	0.93
Nedvědice	932	4 732	1 193	0.78
Hornácko	1 079	5 771	1 320	0.82
Vranov nad Dyjí	706	3 701	790	0.89
BRNO	-	-	-	0.73

Výsledky vzdělanostní struktury ukazují, že méně příznivá byla situace na Vranovsku, kde podíl obyvatel s post-sekundárním vzděláním byl extrémně nízký. Výrazně lepší byla situace na Nedvědicu, ale i zde byl podíl vysokoškolsky vzdělaného obyvatelstva nižší než je celostátní průměr.

Obr. 5 Vzdělanostní struktura (%) podle SLDB 2001 (data ČSÚ, zpracoval A.Vaishar)

Mikroregion	Bez vzdělání	Základní	Odborné	Středoškolské	Vysokoškolské
Velké Opatovice	1.4	20.5	40.8	27.4	7.1
Nedvědice	0.3	18.0	38.3	31.0	9.6
Horňácko	0.6	23.6	36.9	26.6	8.7
Vranov nad Dyjí	0.8	26.7	40.9	21.4	5.7
BRNO	0.3	13.2	23.6	33.8	22.6

Míra nezaměstnanosti byla ve všech oblastech vyšší než celostátní průměr, který ve sledovaných měsících tvořily hodnoty 5 % v květnu 2008; 9,9 % v únoru 2010 a 8,2 % v srpnu 2011. Nejhorší situace byla v únoru 2010. Oblast vnitřní periferie se jeví jako méně problematická než oblast pohraničí. Pomoc, která by byla poskytnuta do oblasti vnitřní periferie, by mohla být neúčinnější, protože zmíněné mikroregiony zřejmě umí nakládat s vnitřními zdroji, které by mohly zajistit pokračující aktivity i po ukončení podpory zvenčí. V případě pohraničních oblastí je toto téma diskutabilní.

Obr. 6 Míra nezaměstnanosti (data ČSÚ, úřad práce, zpracoval A. Vaishar)

Mikroregion	V/2008	II/2010	VIII/2011
Velké Opatovice	5.3 %	15.0 %	10.3 %
Nedvědice	4.7 %	13.9 %	10.4 %
Horňácko	8.7 %	19.1 %	12.7 %
Vranov nad Dyjí	9.8 %	25.2 %	12.3 %
BRNO	5.3 %	8.6 %	8.3 %

Mikroregion Malá Haná leží na rozhraní tří krajů: Jihomoravského, Pardubického a Olomouckého. Centrum se nachází ve čtyřtisícovém městě Velké Opatovice, které je střediskem základních služeb a stojí zde továrna na výrobu žáruvzdorného zboží. Území regionu pokrývají úrodné půdy a celá oblast patří k zemědělsko-průmyslovým oblastem. Zastupující obce jsou Uhřice a Úsobno. Lidé jsou nuceni dojíždět do práce, někdy i na relativně dlouhé vzdálenosti. V Úsobně jsou v provozu sklárny. Z hlediska turistiky je oblast zajímavá pro pěší turistiku a cykloturistiku. V okolí se nachází několik architektonických památek spíše lokálního významu. Lokální produkty se nevyskytují. Lidé pěstují třešně a švestky, z nichž pak vyrábí slivovici pro vlastní spotřebu. Častým

domácím produktem je také med či medovina, ale tyto produkty jsou taktéž pouze pro vlastní potřebu. Lidé si své domácí výrobky směňují mezi sebou.

Mikroregion Nedvědice se nachází na rozhraní dvou krajů, relativně blízko u města Brna. Centrem regionu je město Tišnov. V oblasti převažuje elektrotechnický, potravinářský a papírenský průmysl, který je však koncentrován v okolí Tišnova, Kuřimi a Brna. Díky chladnějšímu klimatu zde nejsou vhodné podmínky pro zemědělství. Vybrané obce jsou Pernštejnské Jestřábí a Křižinkov. Lidé z těchto obcí jsou taktéž nuceni dojíždět za prací. Celá oblast Nedvědice slouží jako druhý domov pro obyvatele Brna, kteří zde mají chaty či chalupy. Oblast je turisticky atraktivní pro své historické památky, ke kterým patří hrad Pernštejn a klášter Porta Coeli. Lokální produkt se nevyskytuje.

Mikroregion Vranov nad Dyjí leží na česko-rakouské hranici. Centrem je městyš Vranov nad Dyjí. V oblasti se nacházejí především malé a střední podniky, průmysl je zastaralý. Pracovní příležitosti jsou pouze sezónního charakteru. Lidé musí za prací dojíždět. Území Vranovska patří k nejnámějším rekreačním oblastem v České republice. Nachází se zde Národní park Podyjí, Vranovská přehrada, Vranovský zámek a hrad Bitov. Lokální produkt není vyráběn. Vybrané obce jsou Lančov a Zálesí. V těchto obcích je velmi populární výroba sirupu a limonády z černého bezu, kterou si lidé rozdávají mezi sebou. Protože není k dispozici dostatek pracovních příležitostí ani v lokálních či regionálních centrech a obyvatelé jsou znechuceni touto situací, tak dochází ke krádežím železa v obcích. Lidé nemají zájem se sdružovat do spolků.

Mikroregion Hornácko se nachází na česko-slovenské hranici na úpatí Bílých Karpat. Centrem je obec Velká nad Veličkou, kde je továrna na výrobu geotextilií. Oblast má vhodné podmínky pro živočišnou výrobu. Na území zasahuje CHKO Bílé Karpaty. K vybraným obcím pro tento region patří Kuželov a Malá Vrbka. Částečně se zde dochovaly lidové kroje a tradice. Pro potřeby projektu je tento region velmi zajímavý. Lidé stále sbírají rostliny na lukách Hornácka a malé děti se již v mateřské školce učí rozeznávat rostlinky na „dobré“ a „špatné“. Děti také bylinky sbírají a vše jde na domácí použití. V rámci rostlin má oblast orientaci například na mateřídoušku, dobromysl nebo zeměžluč. Z regionu pochází jeden lokální produkt. Jedná se o bylinný čaj Hornácký odzemek. Bylinky pro čaj jsou sbírány místními i zahraničními dobrovolníky. Použité bylinky jsou prvosěnka, dobromysl, ostružina a lípa. Čaj se pije proti všemu nachlazení a vyrábí se v Čejkovicích. Projekt podporuje SOM Hornácko, Tradice Bílých Karpat, realizace: INEX – SDA Bílé Karpaty. Čaj není masově produkován. Na území Malé Vrbky se každoročně koná tradiční kosení orchidejových luk s názvem Hornácké kosení, které doprovází jarmark s prodejem místních výrobků.

Z vyhodnocených statistických dat lze usuzovat, že oblasti na vnitřní periferii vykazují lepší situaci než regiony v pohraničí. Ve všech regionech jsou lidé nuceni dojíždět za prací. Průmysl je spíše tradiční, zaměřený na místní suroviny a podmínky. V této oblasti však nedochází k velkým inovacím. Turismus se jeví jako více perspektivní větev, ale problém je v jeho sezónnosti. Malé obce netvoří dostatečný trh pro základní služby.

První výsledky dotazníkového šetření ukazují, že většina z 33 dotázaných lidí získala znalosti o zpracování bylin z literatury a od svých předků. Nasbírané rostliny se nejčastěji využívají pro přípravu jídel, nápojů a k léčebným účelům. Pravidelně sbírá rostliny v přírodě 20 % z dotázaných a 60 % dotázaných sbírá rostliny příležitostně. K nejčastěji vyráběným domácím produktům z rostlin patří pampeliškový med, bezový a jitrocelový sirup, nádivka a špenát z kopřiv a šípkový čaj. Téměř všichni dotázaní by si chtěli prohloubit své znalosti o planě rostoucích rostlinách a jejich využití.

ZÁVĚR

Z dosavadního pozorování vyplývá, že lidé žijící na venkově jsou určitým způsobem svázáni s přírodou, ale záleží na tom, o jaký region se jedná. Velmi dobrým příkladem je vybraný region Hornácka, kde lidé žijí více izolovaně od okolního světa a tím si zachovali pozitivní vztah k přírodě. Spojitost s rostlinami se odráží v jejich současné kultuře, která již malé děti učí jak s bylinkami zacházet a jak je využívat. Lidé zvládnou pomocí bylin léčit nejen sami sebe, ale i svá domácí zvířata. Na tomto základě jsou pak založeny kulturní tradice, které se promítají do slavností, jež jsou v regionu pořádány. Prvotním posláním těchto kulturních akcí je udržet tradici a lidé je pořádají z vlastní vůle. Návštěvníci mohou dobrovolným vstupným či zakoupením výrobku od místních obyvatel přispět ke zlepšení ekonomické situace. Tím se tyto slavnosti odlišují od komerčních akcí, jejichž hlavním cílem je peněžní zisk.

Projekt Traditional and wild je v současné době jedním z mála projektů, který se prostým způsobem snaží ukázat lidem možnosti přivýdělnku a pokud tito lidé nebudou ihned očekávat horentní zisky, pak mají šanci uspět. Bohužel se již objevil kámen úrazu a tím je česká legislativa.

LITERATURA

Projekt Traditional and wild [online]. [cit.2012-10-05]. Dostupné z:
<http://www.traditionalandwild.eu/cz/about>

Tisková zpráva k projektu Traditional and wild [online]. [cit.2012-10-01]. Dostupné z:
<http://www.kisjm.cz/default.asp?ids=0&ch=637&typ=1&val=122268>

Statistická data z Českého statistického úřadu. Dostupné z: <http://www.czso.cz/>

Vaishar, A. (2012): The South Moravian Region. Nепublikováno.

Žitňáková, J. (2012): Rozhovory s představiteli vybraných obcí. Nепublikováno.